

RELIGIJE I CIVILIZACIJE

Cilj učenja programa Religije i civilizacije je da učenici kroz komparativno i interdisciplinarno kritičko istraživanje fenomena religije i civilizacije osvetle i razumeju sopstveni identitet, kao i da uvažavaju identitete drugih i drugačijih.

Po završetku programa učenik će biti u stanju da:

- uporedi kulturološke osobnosti naseobina u različitim istorijskim epohama;
- uporedi i protumači odnos sopstvenih vrednosti, potreba i ciljeva i vrednosti, potreba i ciljeva širih zajednica kojima pripada;
- objasni osnovne pojmove i teme od važnosti za razumevanje različitih religija i civilizacija, protumači razlike među njima i kritički ih promišlja;
- ceni sopstveni identitet i demonstrira načelno dobronameran i tolerantan odnos prema pripadnicima drugih zajednica;
- objasni sukobe i konfliktne situacije različitih religija i civilizacija, razloge zbog kojih oni nastaju, opasnosti koje nose i istraži mogućnosti njihovog prevazilaženja;
- ilustruje primerima značaj prožimanja različitih civilizacija i religijskih učenja;
- razvije sposobnost rada u grupi i projektnog rada, prihvati pravila podele uloga u radnom procesu, aktivno učestvuje u ostvarivanju zajedničkog cilja;
- koristi različite izvore podataka u istraživanjima i kritički pristupa različitim izvorima, koristi stručnu literaturu, podatke dobijene putem interneta i medija, služi se IKT sredstvima u radu;
- učestvuje u interkulturalnom dijalogu, razumevajući uticaj religija na oblikovanje ljudskog društva u prošlosti i danas.

Razred Treći

Nedeljni fond časova 2 časa

Godišnji fond časova 74 časa

Opšte međupredmetne kompetencije	ISHODI UČENJA Po završetku tema učenik će biti u stanju da	TEMA i ključni pojmovi sadržaja
Kompetencija za celoživotno učenje Komunikacija Rad sa podacima i informacijama Digitalna kompetencija Rešavanje problema Saradnja Odgovorno učešće u demokratskom društvu Estetička kompetencija	<ul style="list-style-type: none">– na primeru analizira i predstavi međusobni uticaj civilizacija i kritički prosuđuje doprinos civilizacija u razvoju čovečanstva u celini;– na karti Evrope i Mediterana odredi lokalitete nastanka najstarijih civilizacija;– istraži odlike različitih verskih i obrednih rituala;– identifikuje najznačajnije posledice nastanka i širenja različitih verskih učenja u istorijskom i savremenom kontekstu;– ispita uticaje religija (sistema verovanja) na formiranje vrednosnih sistema, grupe i pojedinca;– utvrdi uticaje religija na umetnost.	<ul style="list-style-type: none">– Civilizacija (kultura i civilizacija; naseobina/ grad u civilizaciji; kosmopolitizam; istorija civilizacije – istorija hijerarhije; stranci („oni drugi”); moj svet.– Čovek i svet – kultura i priroda (nebo i zemlja; divlje i pitomo; priroda i tehnika; život i smrt; duh i telo; nauka i religija; svet pun bogova).– Dobro i zlo.– Univerzalne religije, religijska verovanja i religijski obredi.

Razred Četvrti

Nedeljni fond časova 2 časa

Godišnji fond časova 66 časova

Opšte međupredmetne kompetencije	ISHODI UČENJA Po završetku tema učenik će biti u stanju da	TEMA i ključni pojmovi sadržaja
Kompetencija za celoživotno učenje Komunikacija Rad sa podacima i informacijama Digitalna kompetencija Rešavanje problema Saradnja Odgovorno učešće u demokratskom društvu Estetička kompetencija	<ul style="list-style-type: none">– prepoznaje ulogu legendi i mitova u rekonstrukciji prošlosti i izgradnji kolektivnog i individualnog identiteta;– prepoznaje na konkretnim primerima zloupotrebe vrednosnih sistema u istorijskom i savremenom kontekstu;– analizira, na konkretnim primerima, stereotipe, predrasude i pristrasnosti u tumačenju pojedinih elemenata religijskih učenja;– identifikuje estetičke uticaje pojedinih kultura, religija i političkih sistema na stvaranje/održavanje opšteg sistema vrednosti.	<ul style="list-style-type: none">– Izvan dobra i zla (fenomen fanatizma; verski ratovi; teorije o superiornoj rasi; totalitarizam; verski fundamentalizam).– Moć/politika – religija: (istraživanje izabranog fenomena „u dubinu”).

UPUTSTVO ZA METODIČKO-DIDAKTIČKO OSTVARIVANJE PROGRAMA

Izborni program Religije i civilizacije pripada grupi interdisciplinarnih programa koje učenici mogu birati u trećem razredu. Program je tako osmišljen da su učenici, koji u trećem razredu izaberu program Religije i civilizacije, u obavezi da program imaju i u četvrtom razredu. On, kao i drugi izborni programi, doprinosi ostvarivanju opštih ishoda obrazovanja i vaspitanja i razvoju ključnih i međupredmetnih kompetencija. To se postiže na taj način što učenici putem istraživačkog i projektnog rada na temama ostvaruju ishode koji su dati na nivou celog programa. Oslonac za ostvarivanje programa predstavljaju opšte uputstvo koje se odnosi na sve izborne programe, kao i uputstvo koje izražava specifičnosti programa Religije i civilizacije. Program sadrži više tema koje otvaraju brojne mogućnosti za istraživačke aktivnosti i osmišljavanje projekata. Za svaku od njih ponuđeno je više podtema koje nastavnik može dopuniti još nekim, jer postoje mnogi aspekti iz kojih se fenomeni civilizacije i religije mogu posmatrati i izučavati. Koncept izbornih programa favorizuje problemsko učenje, odnosno učenje rešavanjem konkretnih problema kod kojih se sticanje znanja odvija spontano tokom istraživačke i projektne delatnosti. Tako stečena znanja obično imaju široku primenljivost.

Projektni model nastave, kao osnov za realizovanje izbornog programa Religije i civilizacije, možemo odrediti kao model nastave orijentisan na izgrađivanje i razvijanje znanja, veština i sposobnosti učenika kroz rad na istraživačkim projektima. Tokom primene ovog modela nastave, nastavnici bi trebalo da vode računa o sledećim elementima na kojima se bazira projektna nastava:

- ključna znanja i sposobnosti: projekti su usmereni na razvijanje učeničkih znanja i sposobnosti, kao što su kritičko mišljenje, rešavanje problema, saradnja i sl.;
 - izazovno problemsko pitanje: projektne aktivnosti započinju vodećim pitanjem koje je izazovno za učenike, odnosno problemom koji treba da se reši;
 - održivo istraživanje: projekat uključuje aktivan, detaljan proces tokom kojeg učenici razvijaju pitanja, pronalaze i koriste odgovarajuće istraživačke resurse, postavljaju dodatna pitanja i osmišljavaju adekvatne odgovore;
 - autentičnost: projekat treba da bude postavljen u realnom kontekstu, da se odnosi na rešavanje objektivnih problema i da za to postoje dostupni resursi i interesovanje učenika;
 - učenje kroz istraživanje: tokom istraživanja, dok pokušavaju da dođu do odgovora na vodeće pitanje, učenici uče i primenjuju stečena znanja;
 - saradnja: učenici, nastavnici i članovi zajednice učestvuju u aktivnostima pronalazačenja rešenja vodećeg pitanja, a u istraživačkim aktivnostima treba koristiti savremenu tehnologiju kao podršku;
 - učenička autonomija: projekat omogućava učenicima da, u zavisnosti od stepena iskustva na projektima, rade samostalno, uz odgovarajuću pomoć i podršku nastavnika;
- Strana 742 – Broj 4 PROSVETNI GLASNIK 2. jun 2020.
- refleksija: projekat otvara mogućnosti učenicima da promišljaju o sopstvenom načinu učenja i rada;
 - kritika i revizija: rad na projektima uključuje i postojanje kontinuiranih povratnih informacija koje omogućavaju učenicima da menjaju svoje ideje, predloge i sl.;
 - izrada materijalnih produkata: učenici treba da kreiraju različite opipljive proizvode koji prikazuju rešenje vodećeg pitanja;
 - javno prikazivanje rezultata istraživanja: projekat zahteva od učenika da rezultate svojih istraživanja prikažu u okviru odeljenja, škole ili šire društvene zajednice.

TREĆI RAZRED

U prvoj godini izdvojene su četiri glavne teme (a svaka od njih uključuje i brojne podteme koje se izbornu mogu izučavati). Glavne teme su u direktnoj vezi sa ishodima koje učenik treba da dostigne: Civilizacija; Čovek i svet – kultura i priroda; Dobro i zlo i Univerzalne religije, religijska verovanja i religijski obredi. U uputstvu su ponuđeni mnogi fenomeni, kao i projektni zadaci od kojih je potrebno izabrati samo neke. Zadatak nastavnika je da, u saradnji sa učenicima, selektuje fenomene koje treba istražiti u okviru glavne teme.

I. Civilizacija

Na uvodnim časovima preporučuje se razgovor o etimologiji

reči, diskusija o razlikama između pojedinih civilizacija (npr. drevna Grčka–Egipat; antički–savremeni Rim; Kina–Indija; mezoamerička/podsaharska civilizacija: uočavanje osnovnih odlika – razvoj, društveno uređenje, verovanja, geografski položaj). Učenici, podeljeni u nekoliko grupa, predstavljaju nalaze istraživanja o određenoj civilizaciji. Moguća su i interesantna vremenska poređenja (Šta bi drevni Rimljanin rekao da vidi modernog? Šta bi ga najviše iznenadilo/očaralo/užasnilo?...).

I.1. Naseobina/grad u civilizaciji

Pretpostavlja se da bi učenici, uz pomoć nastavnika, mogli da istraže osnovne odlike civilizacija i kultura paleolita, neolita, polisa i da ih uporede sa savremenim tipom grada. Prirodni i društveni uslovi za istorijski nastanak stalnih naseobina (lovačko-sakupljački način življenja ljudi, ljudi u pećinama, kultura i umetnost paleolita, završetak ledenog doba, prelazak na sedelački tip življenja, pojava poljoprivrede, od sakupljača do gradova (neolitska revolucija), karakteristike nastajanja prvih gradova) od paleolita do neolita. Osobine prvih gradova i urbanog života u neolitskim kulturama (grad – mesto susreta i razmene, materijalna proizvodnja u neolitu, društvena proizvodnja i ekonomska razmena, neolitska Evropa, reke kao putevi). Kultura Lepenskog vira, Starčevačka i Vinčanska kultura, neolitske kuće sa podnim grejanjem, prastorijski rudari, simbolika i religija neolitskog čoveka, diskusija na hipotezu o odsustvu rata u neolitu – „drugi” kao prijatelj i kupac. Karakteristike gradova u metalnom dobu (grad kao centar moći; mesto religije (hrama) u formiranju gradova metalnog doba). Kako je funkcionisala hijerarhija, segregacija i ropstvo u civilizacijama metalnog doba. Nastanak monarhija i uloga vladara kao veze božanskog i zemaljskog. Osobine bogova, religijski obredi i sveštenstvo (zajednički bogovi različitih imena). Institucija rata – „drugi” kao podređeni. Uslovi, načini funkcionisanja urbanih sredina (razvoj arhitekture – kuća u neolitu, antici, srednjem veku i savremenom dobu); kako su izgledali hramovi i palate, a kako kuće običnih ljudi; srpska kuća na četiri vode. Grad kao središte sveta (četiri kapije, hram na centralnom mestu (arhitektura Vavilona, gradovi u Kini, Indiji i Srednjoj i Južnoj Americi)). Savremeni gradovi kao industrijski i finansijski centri. Nastanak savremenog gradskog života: grad kao sedište trgovine, pojava trgovačkih gradova, država u službi proizvodnje (revolucije i nove organizacije društava); ubrzani razvoj ratnih sredstava i vojne organizacije; nacionalna tržišta; grad kao sedište ekonomsko-političke moći. Na koji način je novi oblik ekonomske i finansijske organizacije pomogao evropskim državama da zauzmu Svet?

Predlog za projektni zadatak: Istražiti tri tipa naseobine/grada (paleolit, neolit, polis) upoređujući ga sa savremenim tipom grada. Grupe prezentuju rezultate istraživanja i diskutuju o rezultatima.

I.2. Kosmopolitizam

Pojam „čovečanstva” ima različito značenje u različito vreme. Kako bi učenici istražili značenja i aspekte ovog pojma, mogu im se ponuditi različiti istraživački zadaci: Jezik kao sredstvo saradnje i podele – Sloveni (oni koji govore) i Nemci (oni koje ne razumemo); Civilizacija i „divljaštvo” (način na koji su pripadnici starih naroda doživljavali jedni druge); Institucija carstva kao nosilac kosmopolitizma; Kolonizacija kao nametanje jedinstvenog kulturnog obrasca; Povezivanje sveta ognjem i mačem (evropska osvajanja); Ratovi i pokušaj njihovog zaustavljanja (Uloga Društva naroda i Ujedinjenih nacija); Deklaracije o ljudskim pravima i pravima deteta kao opštečovečanski konsenzus; Sporazum iz Kjota o očuvanju životne sredine; Povezanost ljudi putem virtualne realnosti; Fenomen on-lajn kompjuterskih igara kao sredstva komunikacije; Uloga ideologije/ religije u istraživanju ovih fenomena. Da li je održiva teorija Maršala Maklana po kojoj je svet „globalno selo”?

I.3. Istorija civilizacije – istorija hijerarhije

Uloga odnosa podređeni – nadređeni u razvoju i funkcionisanju civilizacije i povezanost slobode i odgovornosti u podeli društvenih uloga. Moguća pitanja koja se istražuju: Starešina – „onaj koji donosi odluke”; Domaćin i čeljad; Civilizacijska uloga i podređenost žena; Kaste i klase; Zabrane i tabui; Institucija cara (koja je uloga apsolutne vlasti?); Nosioci suvereniteta kroz istoriju; Privilegovanost kao izvor nejednakosti; Obrazovanje kao sredstvo kontrole društva (povlašćenost); Menadžeri i

funkcionisanje ekonomskih sistema; Institucije sa izraženim hijerarhijskim ustrojem i podela odgovornosti – vojska, policija, državna uprava, privreda; Tajna društva i teorija zavere; Da li može postojati sloboda bez ograničenja?

I.4. Stranci („oni drugi“)

Međuljudske podele i konflikti i razlozi nastajanja. Pitanja za istraživačke zadatke mogu se klasifikovati na:

A) Istraživanja opštih pojava: Binarost kao deo viđenja čovekovog sveta (dan-noć, crn-beo, lep-ružan...); Šta su etnička, verska, klasna, rodna i seksualna distanca; Heleni nasuprot varvarima, hrišćani kao drugi za Rimljane i jeretici kao drugi za hrišćane; Verska drugost u hinduizmu (jednom rođeni nasuprot dvaput rođenih); Rodna drugost u evropskoj civilizaciji; Položaj žene u preindustrijskoj Evropi; Borba za emancipaciju žena; Zapadnovropski drugi poznog srednjeg veka i rane moderne (Jevreji, muslimani i žene); „Otkriće“ Amerike i progon i istrebljenje domorodačkog stanovništva kao drugih; Zapadno viđenje Istoka kao drugog (orijentalizam); Odbacivanje Zapada kao drugog u Aziji (okcidentizam); Pojava rasističkih teorija u Evropi; Moderni genocidi (nad narodom Herero, nad Jermenima); Zapadno viđenje Balkana kao nepotpunog drugog (balkanizam); Totalitarno odbacivanje drugog i Holokaust; Popularna kultura i proizvodnja drugosti; Kako savremeni mediji mogu da pomognu da neka grupa bude prihvaćena ili odbačena;

B) Istraživanja lokalnih/ličnih pojava: Da li srećni ljudi rado čine zlo drugima?; Ko su navijači i zašto se oni sukobljavaju?; Na koji način se razvija osećanje pripadnosti (porodica, grupa, narod)?; Privilegovanost kao sredstvo društvenog podvajanja; Zavist kao pokretački princip destrukcije; „Drugi“ kao oni koje ne volimo; Male razlike kao izvor velike mržnje; Religija kao izvor podele.

I.5. Moj svet

Ova podtema treba da bude i završni projekat koji će proisteći iz svih prethodnih istraživanja. Preporučljivo je da se radi u obliku jedne prezentacije na nivou odeljenja/škole: kao javna prezentacija (javni čas); veb-prezentacija (blog), amaterski film, itd. Rezultati treba da odgovore na pitanja o odnosu prema tradiciji, tekovinama civilizacije na lokalnom nivou, odnosu prema „drugima“, kako učenici vide mogućnost za prevazilaženje nesporazuma koji proističu iz različitih vrednosnih sistema ili verovanja, kako tumače pojmove „civilizovan“ i „kulturan“, kako ih tumače ljudi oko njih (intervjui, mala empirijska istraživanja, filmovi ili tonski zapisi rađeni kamerom...).

II. Čovek i svet – kultura i priroda

Istražujući u okviru teme Čovek i svet – kultura i priroda, učenici će upoznati osnovne odrednice religioznosti i civiliziranja ljudskog društva ili kroz upoznavanje sa plemenskim zajednicama Afrike, Azije i Amerike, ili analizom savremenih obrazaca mišljenja i ponašanja koja su im na izvestan način bliska. Podrazumeva se da će tako ovladati pojmovima ritual/obred, simbol, mit i sveto. Treba da uvide koliko kreativnosti ima u tome kako ljudi sagledavaju svoj odnos prema sebi, društvu i prirodi, kao i na koje sve načine tehničkim i simboličkim intervencijama oblikuju svoj svet. U skladu sa interesovanjima, učenici se organizuju u grupe i istražuju odnos odabrane ljudske zajednice prema jednoj od navedenih oblasti:

II.1. Prostor (Nebo i zemlja kao motivi u drevnim mitologijama, kulturi i umetnosti ili specifičnim uverenjima ljudi iz naše okoline u vezi sa prostorom).

Može se početi pitanjima poput ovih: Zašto glavni grčki bogovi žive na Olimpu? U epskim pesmama, vile žive na posebnim mestima – najčešće u gori (gorska vila) ili u reci, jezeru. Šta je podstaklo narod da ih tamo smesti? Zašto su praistorijski crteži nastajali duboko u pećinama? U molitvi „Oče naš“, hrišćanski Bog je na nebesima... Ako izuzmemo vanzemaljce i mit o tome da vole trouglove, šta je razlog zbog koga su Egipćani podizali piramide? Kakav je smisao ovih prostornih odrednica u simboličkom univerzumu ljudi? Odgovori na ova pitanja imaju veze sa posebnim odnosom ljudi prema prostoru. Ili: Prikazivanjem tlocrta neke kuće/naselja/hrama, pri čemu se pitamo zašto je prostor organizovan baš na taj način. Ili: Predstaviti učenicima nekoliko upečatljivih slučajeva u kojima je uloga organizacije prostora ključna: nekadašnja zabrana crncima u SAD da se

voze u prednjem delu autobusa; muški i ženski delovi tradicionalne kuće u Srbiji (primer: Konak kneginje Ljubice u Beogradu); pravilo za pravoslavne po kome se ikone stavljaju na istočni zid sobe, dok muslimani džamije zidaju orijentisane ka Meki. Predlozi projekata:

1. Učenici mogu da istraže simboliku u organizaciji prostora, bilo kroz bavljenje odabranim tekstovima (mitovi o gornjim i donjim svetovima, planinama i ponorima kao boravištima moćnih bića (npr. Olimp i Tartar, ili Had kao carstvo mrtvih), narodne bajke gde se pominju podzemni svet, čardak ni na nebu ni na zemlji i sl.), ili sakupljanjem i analizom smisla metafora vezanih za prostor (nešto je uzvišeno, dok je nešto drugo prizemno, napredno ili nazadno, neko je potčinjen a neko nadređen; u jednom društvu postoje niži i viši slojevi stanovništva; političke partije pripadaju levici ili desnici; šta je smisao toga da Hristos kaže da će ljude u Božijem carstvu razdvojiti na one koji mu stoje zdesna i one koji su mu sleva?; zašto danas mnogi ne žele da ih nazivaju levacima, već levorukima?...). Istraživanje će ih učiniti senzibilisanim da uoče vezu između kategorija gore – dole, levo – desno, napred – nazad i red – nered, kao osnovnih simboličkih kategorija, kojima ljudi uređuju svoj svet.

2. Učenici se bave uočavanjem simbolike prostora tako što naprave mapu zgrade svoje škole, u kojoj su analizirali raspored prostorija, od upravnih kancelarija direktora i stručnih službi do kabineta i učionica; ili svog naselja, pri čemu bi označili gde su zgrada opštine, gde poslovni objekti, gde bogomolje i groblja, park i stambeni objekti, institucije kulture i sl. Slično mogu da učine i na primeru nekog drevnog grada, koji su već obrađivali u okviru prethodne teme (civilizacija – grad). Analizom prostornog rasporeda treba da uvide da je osim funkcionalnosti, glavni razlog zbog koga organizujemo svoj prostor na određeni način upravo simboličko shvatanje prostora. Time usvajaju razlikovanje između centra i periferije, odnosno načina na koji sam prostor u kome se krećemo govori o tome šta smatramo centralnim a šta marginalnim, tj. svedoči o hijerarhiji vrednosti jednog društva.

II.2. Obredne radnje (Divlje i pitomo, podrazumeva bavljenje obavezujućim navikama u ishrani/obedovanju, odevanju, ukrašavanju, ceremonijama sazrevanja poput mature ili plemenske inicijacije – što su sve ritualne manifestacije, tj. obredni postupci izdvajanja ljudi od ostalih bića i izdvajanja određene ljudske zajednice od drugih ljudi).

Ukoliko ima uslova za to, može se pustiti nekoliko uvodnih kadrova filma Baraka (dostupan na Jutjubu), gde se upečatljivo kontrastira priroda, tradicionalne kulture i svet najrazvijenijih tehnologija.

„Svi Indijanci imaju jednu brigu: dokazivati i očuvati svoju ljudskost u odnosu na prirodu, neprestano paziti da ih divljina prirode ne proguta, jer ona uvek vrebava priliku da usisa ljudska bića. Isto tako, za njih je pitanje časti (...) distancirati se od životinje: u najmanju ruku da istaknu ono što ih razdvaja. Životinje su dlakave, ljudi nisu, osim na određenim delovima tela (...). Ali i sve to, što je neznatno, treba odstraniti kako bi se izbegla svaka mogućnost brkanja ljudskog i životinjskog tela; telo treba asketski terati, prisiliti ga da nosi obeležje kulture (...) treba patiti ne samo zarad lepote, nego (...) da bi se lice prikazalo kao zaista ljudsko, odstranjujući sve što neprijatno podseća na ružnoću i zaostalost životinje.” – Pjer Klastar, „Hronika o Gvajaki Indijancima: ono što znaju Ače, lovci nomadi iz Paragvaja”, (prev. Diana Popović), Kiša – Stylos, Novi Sad 2004, str.144-145.

II.3. Ograničenja prirodne sredine i tehnička dostignuća (Priroda i tehnika), gde mogu da prate usložnjavanje društvenih struktura kroz interakciju tehničkog napretka i simboličkog poretka: umetnost praistorije kao iskazivanje posebnog odnosa prema lovljenim životinjama, upoznavanje sa drevnim tehnikama obrade kamena, metala, drveta, keramike, kulinarskim i medicinskim dostignućima, sve zajedno predstavljeno kao istovremeno biološki napredak (više kalorija u kuvanoj hrani, udobniji i bezbedniji život uz vatru i poljoprivredu, uspešniji lov i odbrana) i kulturno, civilizacijsko dostignuće (uvećavanje znanja, prenošenje iskustava i važna uloga starijih u tim usmenim kulturama, kompleksnost u izražavanju: pećinski crteži, Lepenski vir i Vinčanska kultura).

II.4. Smrt, kao završetak života koji je i tajanstven i užasavajući (rođenje, život i smrt, pri čemu bi istraživali veru u zagrobni život, načine sahranjivanja, mitove o podzemlju, raj u paklu, shvatanje reinkarnacije, uverenja o duši i strašnom sudu na osnovu anketiranja u lokalnoj zajednici, arheoloških tragova, istorijskih izvora i mitologija drevnog sveta, pa čak i savremene filmske/muzičke/književne produkcije).

II.5. Duh i telo, kao osnovni činioci našeg iskustva i dvojstvo koje određuje celokupni doživljaj naše stvarnosti (analiza učenja određene religije o odnosu duhovnog i telesnog); komparativno bavljenje odnosom duše i disanja u isihazmu i jogi, pokreta

i misli u taoističkoj i islamskoj mistici, ritualnim plesanjem (kolo, afrički ceremonijalni plesovi, derviši...), meditacijom u budizmu/hinduizmu i umnosrdačnom molitvom u pravoslavlju / katoličkim duhovnim vežbanjem zamišljanja Hristovog stradanja, telesnim naporima hrišćanskih svetitelja (stolpnici, flagelanti, zatvornici...) i šiitskom praksom samopovređivanja; post – kako se posti, zašto se posti? – komparativna analiza ili terensko istraživanje; važnost telesnog integriteta – sveti lekari, čudesa isceljenja, mošti, mumificiranje...

II.6. Lepota u službi svetog. Predstavljanje svetog u materijalnom svetu (umetnost). Materijalno kao simbol svetog:

– Hram (crkva, džamija, sinagoga, indijski, budistički hramovi, svetišta);

– Smisao ikone u pravoslavlju;

– Osnovne odlike islamske umetnosti;

– Religiozna umetnost mezoamerike, Aboridžina, Uskršnjeg ostrva, Balijska itd.;

– Svete knjige i umetnost njihovog ukrašavanja (iluminacije).

(Predlog: film „The Secret of Kells” dostupan preko jutjuba.)

III. Dobro i zlo

U okviru ove teme daci organizovani u grupe sprovode istraživanja o tome na koji način različite ljudske zajednice artikulišu pojmove dobra i zla, pri čemu treba da obrate pažnju u

kom su odnosu pojmovi greha, krivice, ispaštanja i kazne s jedne strane, i vrlina, pravednost, čistota i svetost, kao njihovi antipodi, s druge. Mogu da analiziraju osobenosti jedne religijske tradicije ili da poredi više njih. Istraživanje može da se organizuje i kao problematizovanje savremenih vrednosnih kategorija, koje bi poredili sa tradicionalnim religijskim vrednostima.

Ako bi odlučili da u centar svog istraživanja stave uticaj verskih načela na pojedinca, onda pažnju treba da usmere na to čime se pojedinac podstiče da se pridržava propisa, odnosno kako se zajednice staraju o njihovom čuvanju i primeni. Tu dolazi u obzir istraživanje fenomena odnosa prema grešnicima, jereticima, vešticama i drugim kategorijama izopštenih, ali i bavljenje time kako se iskazuje poštovanje i širi uticaj svetitelja i verskih učitelja (duhovnici/starci, imami, rabini, gurui, šamani, proroci Starog zaveta, mudraci Grčke i Rima...).

Učenici mogu da posle obavljenog istraživanja organizuju predstavljanje vrednosnih sistema proučavanih religija, organizuju debatu o univerzalizmu i partikularizmu utemeljenu na studijama slučajeva koje su izveli, organizuju promociju nekih vrednosti do kojih su došli istraživanjem, a koje smatraju važnim a zapostavljenim...

Iako je ovaj temi moguće pristupiti na više načina, predložene su tri konceptijske trase:

1. verski propisi o vrlini i grehu kao jedan od temelja tradicionalnog društva;

2. uporedna analiza različitih vrednosnih sistema, kao uzročnika napetosti u društvu i pojedincu;

3. analiza mehanizama kojima zajednica održava svoj sistem vrednosti – tretman onih koji se ne uklapaju i odnos prema uzornim pojedincima, vaspitavanje pojedinca i orijentacija zajednice prema zahtevima šta se mora, a šta ne sme činiti.

Učenici istražuju ključne vrednosti odabranih religijskih tradicija na osnovu tekstualnih materijala, ritualne prakse i pojedinaca/institucija zaduženih za njihovo sprovođenje.

Mogu se baviti napetostima u okviru jedne religije, ili komparacijom više njih. U prvom slučaju, dobitak je u razumevanju bogatstva interpretacije, dinamizma onoga što se najčešće predstavlja kao monolitan, rigidan sistem apsolutnih normi. Primer za to bi bio bilo koji sukob unutar verske zajednice, od Sokratovog suđenja do najnovijeg raskola između Vaseljenske patrijaršije

i Ruske pravoslavne crkve.

S druge strane, ako izaberu da se bave komparativnom religioškom etikom, dobijaju iskustvo multiperspektivnosti, iz koje se mnoge, naizgled besmislene i neobjašnjive, pojave tuđeg verskog života pokazuju kao razumljiva posledica osnovnih stavova i uverenja.

Ishodi ove teme pomažu učenicima da bolje sagledaju pozadinu uzajamnih uticaja, sukoba i saradnje, što čini kompleksnost suživota u verski heterogenim sredinama (za muslimane je hrišćanska vera u Svetu Trojicu bogohuljenje, dok hrišćani negoduju na to kakav status u islamu ima Hristos; u okviru jedne religije imamo slične fenomene antagonističkih tendencija – odnos prema bogatstvu među evangeličkim hrišćanima i pentekostalcima naspram monaškog ideala siromaštva, naročito kod franjevac na Zapadu i pustinjaka hrišćanskog Istoka; svedenost i skromnost luteranskih, naspram upadljive raskoši katoličkih i pravoslavnih crkava i sl.).

Predlozi projektnih zadataka:

1. „Nagrade i kazne” – Analiza verskih obaveza u okviru odabrane religije

Predloženi materijali: Biblija, Kur'an, Talmud, Vede, Konfucijeve izreke, budistički Osmostruki put spasenja, narodne poslovice u kojima se podstiče i preti za određene postupke (zlopamćenje, zlonamernost, marljivost, štedljivost, milosrđe, pobožnost...), formule valja se / ne valja se onako kako se primenjuju u našoj svakodnevici.

Istražujući u okviru određene religije, učenici upoznaju propise za vernike, kroz koje se artikuliše odnos prema Bogu, prirodi, bližnjima, roditeljima, deci, starima, siromašnima, strancima, prema grešnicima i neprijateljima. Skreće im se pažnja na objašnjenje/izostanak objašnjenja za pojedini propis, kao i na predviđene sankcije/nagrade. Ako je grupa dodatno zainteresovana ili vanredno uspešna u promišljanju, pa im ovaj zadatak

deluje previše jednostavno, može se istaći dodatni zahtev: neka pokušaju poređenje religijskih normi odabrane religije sa vrednosnim sistemom ljudi u našem okruženju (anketiranje/analiza vrednosnih modela koji se nude u masmedijima i popularnoj kulturi/školski pravilnici/preovlađujući vaspitni stilovi i norme bontona...). Nastavnik može da ih pozove u istraživanje odnosa verskih načela i političkog života, umetničkih dostignuća ili neke druge kategorije.

2. „Sukob svetova?” – Projektni zadatak poređenja sukobljenih vrednosnih sistema

Predloženi materijali: odrednice erinije i penati u Rečniku grčke i rimske mitologije (Srejić – Cermanović); Dekalog (1Moj.22,1-17); Prolog Antigone; Beseda na Gori (Mt.5,1-8,1); roman Svet koji nestaje (autor je afrički pisac Činua Ačebe, dobitnik Međunarodnog Bukera za životno delo).

Komparativna analiza suprotstavljenih religioznih obaveza drevnih naroda – Grka, Egipćana ili Rimljana (ili nekog drugog politeističkog naroda, već prema interesovanjima učenika) i Jevreja/muslimana/hrišćana u njihovom odnosu prema idolima. Za prve je to sama suština pobožnosti – odavanje počasti precima i bogovima, dok je za druge to najstrašniji greh – brkanje Tvorca i tvorevine. Učenici mogu da istraže kakve su posledice ovih suprotstavljenih koncepcija u socijalnom, ritualnom, umetničkom ili političkom smislu. To bi ih dovelo u situaciju da bolje razumeju specifičan položaj monoteizma u politeističkom okruženju i, sledstveno, njihov komplikovan uzajamni odnos (ugrožavanje, uticaji).

3. Istraživanje odnosa prema prestupu/grehu i prestupnicima/grešnicima

„Noje ili Jona?” Na osnovu sudbine grešnika u dve biblijske priče (o Potopu i o proroku Joni), učenici upoznaju različite koncepcije o odnosu Boga prema grehu/grešnicima, ali i o funkciji pravednika u okvirima starozavetne pobožnosti. Može da se izvede uporedna analiza, uz prepoznavanje osobenosti oba modela u svojim i stavovima vršnjaka / ljudi iz okoline / poznatih ličnosti iz javnog života. Samoevaluacija i evaluacija mogu da se izvedu kroz organizovanje debate u kojoj bi bili izneti argumenti u prilog oba gledišta.

4. „Mir i istina, dve velike želje” – slučaj južnoafričke Komisije za istinu i pomirenje i uloga arhiepiskopa Dezmonda Tutua u promociji kulture suživota

Predloženi materijali: internet izvori o delovanju Komisije, na Jutjubu dostupni dokumentarni filmovi, uključujući i video zapise svedočenja, zvanična stranica Komisije (iako relativno nezgrapno organizovana) <http://www.justice.gov.za/trc/>
Kroz bavljene rasističkom segregacijom stiču uvid u jedan moćan sistem dehumanizacije, koji je do skoro funkcionisao u afričkom društvu kojim su upravljali kolonizatori – Evropljani. Ali iz Evrope je došlo i hrišćanstvo, a upravo je hrišćanski verski poglavar u toj zemlji imao presudan uticaj na metod suočavanja sa užasima aparthejda. Južnoafrička Komisija je ostala najbolji primer za to kako podeljeno i traumatizovano društvo može da se suoči sa prošlošću, pri čemu su krivci priznavali krivicu, a žrtve i njihovi bližnji im praštali. Sednice su počinjale zajedničkom molitvom, pristup događaju je bio javan, a Komisija je imala izuzetno velika ovlašćenja u pogledu vršenja istrage, amnestiranja i određivanja odštete žrtvama. Učenici mogu da analiziraju ulogu religije i u procesima pomirenja u drugim zemljama, poredeći južnoafričko iskustvo sa situacijom u Latinskoj Americi, Palestini, tursko-jermenskim sukobom, balkanskim konfliktima i sl. Preporučljivo je uputiti ih da potraže primere uspešnog suživota, kao protivtežu i konstruktivno alternativno rešenje za teskobu netolerancije multikulturnih sredina (npr. <http://www.politika.rs/sr/clanak/420315/> Muftija-koji-je-sprecio-pokolj-Srba, gde je uputno ukazati im i na komentare ispod teksta).

IV. Univerzalne religije, religijska verovanja i religijski obredi

Kako bi se što jednostavnije upoznali sa eshatologijom i soteriologijom univerzalnih religija u uvodnom delu je preporučljivo predstaviti jednostavnu shemu:

Vodič kroz svetske religije¹⁹

1: Uvod u religije sveta

Budizam

1. Kakav je položaj čoveka?

Budisti veruju da su ljudi uhvaćeni u samsari: beskonačnom krugu postojanja koga odlikuju maja (iluzija), tanha (žudnja) i mržnja/nesklonost što vodi do dukhe (patnje ili nezadovoljstva).

2. Kuda idemo?

– Povoljnom ili nepovoljnom rođenju posle smrti

– Prosvetljenju ulaskom u nirvanu²⁰

– Ka stanju Bude

– Ka stanju bodisatve (u mahajana budizmu)²¹

3. Kako stižemo tamo?

Prosvetljenje postižemo:

– priznavanjem triju dragulja: Buda, darma/dama i sangha, pridržavanjem sanghi

– prihvatanjem četiriju plemenitih istina²²

– sleđenjem srednjeg puta/osmostrukog plemenitog puta

– sleđenjem propisa koji su u skladu s laičkim ili monaškim načinom života

– sleđenjem puta Bodisatve

– razvijanjem mudrosti i sažaljenja.

Hrišćanstvo

1. Kakav je položaj čoveka?

Bog je stvorio čoveka po Božijem liku. Bog je dao ljudima slobodu volje, ali, preko nepokornosti, ljudi su se prvobitnim grehom odvojili od Boga.²³ To je izraženo u Bibliji pričom o Adamu, Evi i Padu. Bog je spasio svet stradanjem i vaskrsenjem Isusa Hrista. Crkva je institucija kroz koju je Hristos i dalje prisutan u svetu, i na taj način mogu da učestvuju u njegovom delu spasenja.

¹⁹ Pregled svetskih religija u prilogu predstavlja samo kratak uvod u religijska

učenja prema fundamentalnim pitanjima koje religije postavljaju, a na osnovu

didaktičkog priručnika World Religions Guide. First Examinations

2013. Za detaljniji prikaz učenja svetskih religija videti:

Ecniklopedija živih religija,

Nolit, Beograd 1992; Trevor Ling, Istorija religija Istoka i Zapada,

Srpska

književna zadruga, Beograd, 1. izd.: 1991, 2. izd.: 1992; 3. izd.:

1993; 4. izd.: 2000;

5. izd.: 2003. Mirča Eljadi, Vodič kroz svetske religije, Naroda

knjiga, Beograd 1996; 3. izd.: Kosmos, Beograd 2016. Deo o

hrišćanstvu je prilagođen religijskoj slici Srbije i dodata su tumačenja iz pravoslavne teologije.

20 Nirvana, na sanskritu, nibana na jeziku pali.

21 Bodisatva, na sanskritu biće koje težu prosvetljenju (na paliju bodisata).

22 Četiri plemenite istine su: 1. Ovaj svet je dukha (patnja); 2. uzrok patnje je tanha (žudnja); 3. prestanak žudnje je prestanak patnje, i 4. put da se do toga dođe je

„osmostruki put” i on vodi do nirvane.

23 U rimokatoličkoj teologiji, posebno od Sv. Augustina nadalje, prvobitni greh

je nasledan i dobijaju ga svi Adamovi potomci već začecem. U pravoslavnoj teologiji nasleđuje se samo sklonost ka grehu, a ne i sam greh.

2. Kuda idemo?

– U hrišćanstvu postoje dve koncepcije; po starijoj ne idemo nikuda, već čekamo da Hristos ponovo dođe i ustanovi Carstvo Božije (upor. reči molitve Oče naš: „da dođe Carstvo Tvoje,

da bude volja Tvoja i na zemlji kao i na nebu”). Po drugoj, kasnijoj, duše pravednika odlaze u nebesa/raj. Danas većina teologa prihvata prvu, dok je u narodnoj uobrazilji prisutnija druga.

– po srednjovekovnom rimokatoličkom učenju o Iskupljenju, duše onih koji nisu zaslužili večne muke u paklu, ali nisu ni svetitelji, odlaze u čistilište, gde trpe muke dok ne okaju svoje grehe, posle čega se pridružuju pravednicima u raju.

– U pakao: nepokajani grešnici večno će se mučiti, jer su se svojim zlodelima odvojili od Boga.

3. Kako stižemo tamo?

Osnovne razlike između različitih hrišćanskih zajednica

(denominacija) vide se u razumevanju načina na koji neko biva

spasen. Zapadni hrišćani (rimokatolici i protestanti) najčešće kažu da spasenje postižemo ili

– verom u postojanje Boga Oca, Sina i Svetoga Duha

– verom u Spasitelja Isusa Hrista

– življenjem po Isusovim učenjima

ili

– učešćem u svetim tajnama.²⁴

Pravoslavljje nikada nije formulisalo učenje o spasenju mimo onoga što je prisutno u Novom zavetu (spasenje je zajednica sa Bogom

u Hristu), pa je preovlađujuće učenje u tim okvirima da je učešće u

Liturgiji ono što spasava, i to ne samo one koji su prisutni, već i

ceo svet. To je tzv. kosmička perspektiva (Sv. Maksim Ispovednik,

6. vek), na kojoj se danas gradi i teologija ekologije, i odnos

pravoslavnih prema ostalim religijama i ateistima. Posle 1962. (Drugi Vatikanski koncil) i rimokatolička Crkva stavlja sve veći naglasak

na bogoslužje i teologiju (uveden je govorni narodni jezik, ukinuta

je ekskluzivnost latinskog jezika u obredima; poziva se na stalno

pričešćivanje naroda; modernizovano je čitanje Svetog pisma i sl.).

Hinduizam

1. Kakav je položaj čoveka?

Hinduisti veruju da su ljudi uhvaćeni u samsaru – večno

reinkarniranje prema principu nagrade i kazne (svetom upravljaju univerzalni kosmički princip – darma): atman (duša) je osuđen na beskonačni krug reinkarnacija kao proizvod karme (delovanja).

Loša karma ima kao posledicu kvarenje univerzuma.

2. Kuda idemo?

– Povoljnoj ili nepovoljnoj reinkarnaciji posle smrti.

– Ka mokši (oslobođenju) u odnosu na samsaru i posledice karme.

3. Kako stižemo tamo?

Oslobađanje postižemo:

– bilo upražnjavanjem aktivnosti koje su ispravne za darmu

(zakon podučavanja) hinduizma ili su ispravne za zakon podučavanja džatija (soptvene kaste): tj. varnašramadarma (koja se odnosi na više kaste)²⁵

– tako što se sledi jedan od puteva joge, na primer: džnana

(put znanja), bakti (put posvećenosti) ili karma (put delovanja).

Islam

1. Kakav je položaj čoveka?

Ljudi treba da teže da se potčine volji Boga, jer je on njihov

Tvorac, koji je savršeno dobar, istinit i pravedan. Ako mu se

suprotstavljaju, čine greh, jer Božiji svet ugrožavaju zlom.

2. Kuda idemo?

– Za verne u večni dženet (raj), 26 pokoravanjem Božijoj volji. ———

24 Dok pravoslavna, rimokatolička crkva i dohalkidonske crkve prihvataju postojanje sedam svetih tajni, pojedine protestantske denominacije odbacuju učenje o svetim tajnama ili prihvataju samo neke od njih.

25 Kaste se u hinduiumu dele na niže i više i proističu iz učenja o različitom

stepenu ritualne čistote. Pripadnici nižih kasta su šudre. Oni su ekađata

(jednom rođeni), isključeni su iz podučavanja veda i nemaju pravo na inicijaciju odnosno drugo rođenje. Dvapat rođen (na sanskritu dvida) je pripadnik tri

najviše kaste i to kaste brahmina (svveštenika), kšatrija (vladari i ratnici)

i vajsija (tradicionalno oni su bili trgovci i ratari).

26 Na arapskom je naziv za raj džena.

Strana 746 – Broj 4 PROSVETNI GLASNIK 2. jun 2020.

– Za nepokorne Božijoj volji u džehenem (pakao), koji je rezervisan za one koje je Bog odlučio da kazni, za određeno vreme, zato što su počinili teške grehe, a nisu se pokajali²⁷.

3. Kako stižemo tamo?

Postižemo spasenje putem pokoravanja Božjoj volji. To se može postići:

– priznanjem tauhida (jedinstva s Bogom) i pokoravanjem njegovoj volji kako je obznanjeno Proroku (Verovesniku) Muhamedu i njegovim procima

– verom u Boga, spise, anđele, džinove i akiru (život posle smrti)

– življenjem u skladu s Kuranom i božanski nadahnutim izrekama Proroka Muhameda

– upražnjavanjem pet stubova islama (ispovedanje vere, molitva, milostinja, hodočašće i post), i drugim obavezama propisanim u Kuranu za pojedine muslimane (zavisno od uzrasta, pola, društvenog statusa i sl.).

Judaizam

1. Kakav je položaj čoveka?

Bog je stvorio ljude po sopstvenom liku i obdario ih je slobodnom voljom što dovodi do stalnog izbora između jecer ha-ra (loših sklonosti) i jecer ha-tov (dobrih sklonosti). Čovek je biće koje ujedinjuje duhovni i materijalni svet, i zato je stvoren poslednji.

2. Kuda idemo?

Judaizam stavlja naglasak na vršenje dužnosti u ovom životu pre nego na razmatranje onog kasnijeg. Međutim, postoji očekivanje Mesijanskog doba mira i pravde za čovečanstvo u ovom svetu i verovanje u Olam Ha-Ba (svet koji će doći). Današnji judaizam iskazuje veru u vaskrsenje, koje će nastupiti kad Mesija dođe.

3. Kako stižemo tamo?

Ovo postižemo tako što živimo život u skladu s Božjom voljom i spremnošću za dolazak Mesijanskog doba. To će se postići:

– tako što smo članovi Kuće Izrailja, ili Odabrani narod

– poštovanjem micvota (zapovesti) Zaveta koji je Bog otkrio u Tori

– življenjem prema Š(e)mi²⁸

– putem seve (altruistične službe) Bogu i čovečanstvu, bez obzira na rođenje i rod.

Taoizam

1. Kakav je položaj čoveka?

Tao – put je prvobitna priroda. Ništa nije zlo, ali stvari su izvan ravnoteže jer su se ljudi udaljili s Puta. Civilizacija je pokušala da unapredi prirodu. Kao posledica toga stvorili smo sukob i haos.

2. Kuda idemo?

– Mi smo već tamo gde treba da budemo, ali da bismo to pojmili moramo da postanemo potpuno usklađeni s Taom.

– Sve otiče iz Taoa, i sve će se vratiti Taou. To je fu (nepromenjivi zakon prirode koji obezbeđuje da se sve vrati u uravnoteženo stanje)

3. Kako stižemo tamo?

Na sledeći način postižemo da živimo Put:

– tako što živimo kontemplativnim životom u prirodi

– tako što ne preduzimamo nikakva dejstva, tj. ne mešamo se u vu-vei (prirodu)

– tako što nalazimo ravnotežu jina i janga: pri čemu je jin ženski, mračan i primalački, a jang muški, svetao i agresivan

– tako što mirimo suprotnosti na višem nivou svesti ili na intuitivnom nivou

– tako što kultiviramo Č'i – životnu snagu. ———

27 Pojedini stihovi Kurana upućuju na to da je kazna u džehenemu večna (sura

23:103), a pojedini se tumače kao Božiji oprost onima koji završe u džehenemu

(sura 11: 108-109).

28 Š(e)ma Jisrael je jevrejska molitva koja počinje sa „Čuj, Izrailju: Gospod je naš

Bog, Gospod je jedan !” (Š'ma jisrael adonaj, elohenu adonaj ehad). Razvrstavanje religija po Entoniju Volisu²⁹

Vrsta religije	religijski vrhovi	pojam nadnaravnog	Opšti evolutivni kontinuum
monoteističke	svštenstvo	vrhovno biće	država
olimpijske	svštenstvo	hijerarhijski panteon sa moćnim višim bogovima	poglavništvo
religije na nivou zajednice (communal)	povremeni obredi čiji je pokrovitelj zajednica	nekoliko glavnih boganstava	pleme koje proizvodi hranu
šamanске	povremeni vrhovi		sakupljačke skupine ³⁰

Predlog projektnog zadatka: Hodočasno mesto

Individualni esej o zajedničkim hodočasnim mestima različitih verskih tradicija (od Jerusalima do Rumije). Istraživačke studije poput npr. Ciparizović, Dragana (2016) Hodočašća u XXI veku: studije slučaja tri svetilišta u Srbiji.

Nastavnik učenike upoznaje sa formalnim i sadržinskim kriterijumima pisanja eseja, a od učenika se očekuje da izradi studiju slučaja jednog hodočasnog mesta. U eseju učenik bi trebalo da istraži i analizira genuzu hodočasnog mesta, njegov nastanak i simbolički značaj, koji često prevazilazi savremena tumačenja. Predlog projektnog zadatka: upoznavanje tradicionalnih verskih zajednica

Upoznavanje (tradicionalnih) verskih zajednica kroz grupnu projektnu aktivnost. Na uvodnim časovima nastavnik upoznaje učenike sa osnovnim karakteristikama (eshatologija, soterologija) i genezom monoteizma. Nastavnik predstavlja verski pluralizam u Srbiji i upućuje učenike da kroz lokalne verske zajednice upozna univerzalne religije.

U Srbiji egzistira (formalno-pravno) sedam, odnosno osam tradicionalnih verskih zajednica od kojih svaka ima univerzalni karakter, kao i veliki broj tzv. malih verskih zajednica, uglavnom tzv. „protestantske provincijencije”. Učenici u grupama istražuju, upoznaju i predstavljaju jedni drugima po jednu od tradicionalnih verskih zajednica: osnivači, sveti spisi, naziv hrama, sveta mesta, titule sveštenstva, frakcije, organizacione forme, globalna i regionalna distribucija vernika, organizaciona struktura u Srbiji itd. Predstavljajući jedni drugima, učenici bi bili upoznati sa svakom analiziranom verskom tradicijom ponaosob. Predlog projektnog zadatka (ukoliko je izvodljivo): Podizanje web prezentacije (blog) sa foto galerijom i video zapisima verskih objekata u lokalnoj zajednici.

29 Dato prema: Conrad Phillip Kottak, Cultural Anthropology (New York: McGraw-Hill, 1991), str. 250.

30 U političkoj i kulturnoj antropologiji predindustrijski politički sistemi

dele se na skupine, plemena, poglavništva i države. Tokom najvećeg dela evolucije homo sapijensa koja traje najmanje 200 hiljada godina postojale su samo lovačko-sakupljačke skupine i eventualno plemena. Tek u sadašnjem međuledenom dobu koje je počelo pre oko 12.000 godina politički sistemi su se postepeno razvili u poglavništva (najstarija pre oko 7.500 godina) i države (najstarije pre oko 5.700 godina) kao centralizovane sistemi. U državama su postojale i

postoje i olimpijske i monoteističke religije, a na nivou poglavištva i olimpijske religije i tzv. religije zajednice. Drugim rečima čovečanstvo je provelo

najveći deo evolucije u praktikovanju šamanskih religija.
2. jun 2020. PROSVETNI GLASNIK Broj 4 – Strana 747

IV RAZRED

Pristup izbornom programu Religije i civilizacije u četvrtom razredu gimnazije trebalo bi, donekle, da se razlikuje od programa za treći razred. Pošto je tokom prve godine učenja postavljen temelj i kako su razmatrani ključni pojmovi vezani za sisteme verovanja i različite civilizacije (hronološki, ali i geografski), druga godina učenja izbornog programa posvećena je proučavanju izdvojenih problema (fenomena). U okviru dve teme preporučene su mnoga pitanja od kojih je, u saradnji sa učenicima, potrebno izdvojiti samo neka i detaljnije ih istražiti. Mnoga pitanja su već naznačena u prethodnoj godini i zato se sada razmatraju „u dubinu”.

I. Izvan dobra i zla

Ova tema posvećena je istraživanju fenomena fanatizma i totalitarizma u različitim istorijskim vremenima i društvenim diskursima. U uputstvu su predočene moguće teme za istraživanje. Od svih ponuđenih tema treba izabrati dve (preporučljivo je iz različitih epoha) i dati jasne istraživačke zadatke. Neophodno je usmeravati učenike ka proverenim (naučno dokazanim) izvorima. Ovo se naročito odnosi na teme iz bliske istorije u kojima je moguće pokretanje nekritičkih stavova i stereotipa. Insistiranje na toleranciji prema različitim stanovitištima treba da bude postavljeno kao prvo pravilo za rad, a kompetencija za rad sa podacima i informacijama (koja bi trebalo da se razvija tokom prve godine istraživanja u ovom izbornom programu) trebalo bi da bude ostvarena u potpunosti. Kako je poznato iz sociopsiholoških istraživanja da se predrasude pojačavaju u grupi sličnomišljenika ili istomišljenika, potrebno je pažljivo formirati grupe. Nastavnik koji se bavi ovim temama mora da pokaže osetljivost prema učeničkoj grupi sa kojom radi i obrati posebnu pažnju da u procesu rada ne izazove negativna osećanja i osećaj ugroženosti kod njih. Fanatizam kao uverenje da je nanošenje zla drugome opravdano radi ostvarenja „viših ciljeva”.

I.1. Verski ratovi

Božija volja kao garant ispravnosti uništenja drugog. Tradicija starozavetnog ratovanja. Istrebljenje nevernika kao cilj u Krstaškim ratovima. Koreni i istorija mržnje evropskih naroda prema Jevrejima. Religiozna legitimizacija uništenja Polapskih Slovena od strane Nemaca. „Pobijte sve, Bog će prepoznati svoje” – uništenje katarata u srednjem veku. Rimokatolička legitimizacija španskog osvajanja obeju Amerika i prava na porobljavanje domicilnog stanovništva. Tridesetogodišnji rat – evropski rat do istrebljenja. Verski razlozi za uništenje i asimilaciju. Represija nad Arapima prilikom stvaranja modernog Izraela. Ujguri u Kini. Sukobi hrišćana i muslimana u podsaharskoj Africi.

I.2. Belo je crno

Da li je teorija evolucije svojom hipotezom o opstanku jačeg mogla predstavljati sredstvo kojim su se opravdavali zločini u kolonijalnim osvajanjima? Koncentracioni logor – britanska tekovina u Burskom ratu. Lov na životinje u ljudskom obliku (ubijanje australijskih Aboridžina, žitelja Ognjene zemlje, kongoanskih domorodaca). Istorija uništenja severnoameričkih domorodaca (Otetih kontinenti). Teror belaca nad crnačkim stanovništvom u Sjedinjenim Američkim Državama (Kju Kjuks Klan). Atomske probe u Australiji – Vongar, glas iz Sveta Duhova (Sreten Božić i australijski Aboridžini).

I.3. Totalitaristički društveni sistemi

Od Kristalne noći do fabrika smrti – proučavanje ideologije nacizma i načina na koji je teorija o rasnoj nadmoći vodila uništenju Jevreja, slovenskih naroda (Rusa, Srba i Poljaka) i Roma. Ideja o „višoj” rasi – priča o Arijevcima i natčoveku. Japanske kamikaze i tradicija samuraja. Sport kao sredstvo dominacije – Maks Šmeling i Džesi Owens. Aušvic i Jasenovac – dva puta do „Konačnog rešenja”. Istorija uništenja Srba, Jevreja i Roma u NDH. Da li se Martin Borman pokajao? Da li je zlo „banalno”? (Hana Arent).

Uništenje klasnog neprijatelja – marksističko opravdanje

zločina u ime istorijske nužnosti. Logori u Sovjetskom Savezu. Nasilno preseljavanje stanovništva (Krimski Tataari, Čečeni, Balakirjevci). Uništenje seljaštva u Ukrajini (Golodomor). Represija nad Crkvom u Sovjetskom Savezu i socijalističkoj Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata. Goli otok. Pseća groblja – represija u toku i po okončanju Drugog svetskog rata. Uloga i ingerencije tajne policije u totalitarističkim društvima (Gestapo, NKVD, OZNA i UDBA, ŠTAZI). Istorija i posledice Kulturne revolucije u Kini. Fenomen propagande u totalitarizmu – na koji način su predstavljeni oni koje treba uništiti (Indijanci u SAD u 19. v., Jevreji, Romi i Sloveni u nacističkoj Nemačkoj, Srbi, Jevreji, Romi u NDH, Propaganda u SSSR...). I.4. Ideologija ljudskih prava – moralno opravdanje za otpočinjanje rata. Koji su razlozi NATO pakta za napad na Saveznu republiku Jugoslaviju? Kako je funkcionisala medijska kampanja za otpočinjanje invazije Iraka 2003? Zbog čega je u Londonu broj uličnih kamera veći od broja ljudi? Fenomen Velikog Brata. Kako se sve mogu koristiti informacije date putem Fejsbuka i Instagrama? Afera Vikiliks.

I.5. Verski fundamentalizam – uzroci i posledice. Nastanak i ciljevi pokreta vahabija. Fenomen bombaša samoubica.

Ciljevi i način funkcionisanja Islamske države, Al Kaide i drugih terorističkih organizacija. Verski fundamentalizam u drugim zajednicama (Amiši, Ziloti...).

II. Moć/politika – religija

Tokom uvodnih časova sve predložene teme (a može se uvesti i neka nova) nude se učenicima koji su podeljeni u grupe, daju im se istraživačke instrukcije i jasno određeno vreme za uvodnu, motivacionu prezentaciju. Posle uvodnih prezentacija i diskusije, učenici se (glasanjem) odlučuju za tri teme koje će istražiti u vidu projektnog zadatka: grupa sama pravi akcioni plan, gantogram (vremenski okvir), podelu zaduženja, postavlja cilj/ciljeve istraživanja, kao i moguće izazove (analiza rizika). Nastavnik koordinira aktivnostima.

Produkt istraživanja treba da se predstavi na kraju školske godine, a poželjno je, ukoliko projektni zadatak dozvoli, da uključi i društveni aktivizam (podelu flajera sa porukama, javnu tribinu/raspravu...).

Predložene teme su:

II.1. Položaj žene

Zadaci: Istražiti položaj, ulogu i status žene u svetskim religijama i civilizacijama. Kako izgleda porodica, svakodnevni život, kakva je uloga žena i dece? Istraživanje može da se sprovede kombinovanjem različitih metoda, npr. kao analiza sadržaja (kroz literaturu), empirijski (anketa, intervju), putem interneta... Istražuje se postupno, od poznatog ka nepoznatom, od bližeg ka daljem. Istraživanje može da se proširi i na ispitivanje položaja dece (Arijes, F. „Otkriće detinjstva”). Anketirati decu u predškolskoj ustanovi: „Kakve su devojčice? Kakvi su dečaci? U čemu se razlikuju? Šta radi mama? Šta radi tata?” Jesu li te razlike biološke ili su kulturno/religijski/civilizacijski uslovljene?

Ispitati podelu uloga, podelu na muške i ženske poslove; da li je žena uvek deprivilegovana? Kako bi izgledala drugačija podela uloga, može li da se zamisli?

Koja zanimanja su data u muškom, a koja u ženskom rodu? Istražiti primere iz književnosti (npr. „Zidanje Skadra”, „Hasanaginica”, Nečista krv), narodne poslovice o ženama (npr.

„Žene su da zборе, a ljudi da tvore”), viceve, psovke.

Istražiti položaj žene u verskim spisima (Stari zavet, Novi zavet, Talmud, Kuran); stav prema seksu i seksualnosti (sveta tajna braka, košer seks). Pripremiti i obaviti intervju sa sveštenikom, rabinom, hodžom ili nastavnikom verske nastave: Zašto neke žene u crkvi pokrivaju glavu maramom, u džamiji feredžom i zarom, a u sinagogi nose perike? Zašto postoji verovanje da žene u vreme menstruacije ne treba da ulaze u verski objekat? Odakle vuku korene ovi običaji, zašto postoje?

U kojim religijama i civilizacijama se žensko neverstvo strogo kažnjava, (smrt maljem preko pogače na glavi, Crna Gora; otkuda motiv vađenja očiju u crkvi u filmu „Banović Strahinja”), a muško toleriše (obezbeđivanje sigurnosti očinstva)? Šta je to Female Genital Cutting, kako se tradicija održava vekovima, kako to da je i žene podržavaju? Stavovi prema majčinstvu, predbračnom seksu, abortusu?

Ispitati vezu sa patrijarhatom, da li „civilizacija” ima

rod? Kad je Bog dobio pol, postao muško?
Ispitati negativne stavove kod velikih filozofa (npr. „Muško i Žensko – Nešto i Ništa”, Vajninger; „Ti ideš k ženama? Ponesi bič”, Niče; „Žena koja koristi svoju inteligenciju postaje ružna, luda i majmunica”, Prudon; Kant, Monteskije, Ruso, Kont, Didro).

Nasilje nad ženama, istraživanje Vere Erlih, studija u tri stotine jugoslovenskih sela – dokument o mizoginoj tradiciji; da li je danas femicid u porastu?

Istražiti diskriminatornu funkciju zakonodavstva (npr. „Zabranjeno je da rukovode sopstvenim imanjem: udate žene, svi uma lišeni, raspikuće sudom proglašene, propalice, prezaduženici kojih je imanje pod stecište potpalo.” Srpski građanski zakonik, od 1844. do 1946, član 920).

Proveriti kada su države Katar i Iran dozvolile prisustvo žena na stadionu tokom svetskog fudbalskog prvenstva?

Istražiti odnos prema ženama u obrascima masovne kulture.

Sadržaj ovog istraživanja je evidentno blizak interesovanjima učenika. Nakon prikupljanja podataka može se kreirati projekat čiji bi cilj bio jačanje kritičke svesti učenika da prepoznaju skrivene mizogine poruke u mas-medijima, nametanje stereotipa i predrasuda, kao i njihovo osnaživanje da im se odupru.

Projeat projekta može biti izložba, film, tribina ili nešto drugo što učenici procene da je primereno akciji suprotstavljanja mizoginoj kulturi.

II.2. Mit o Gralu i njegov uticaj na srednjovekovnu istoriju i savremena tumačenja

Istražiti simbol (i njegovo poreklo kao i značenja), povezanost sa mnogobrojnim mitovima (kralj Artur i vitezovi Okruglog stola, Persifal), Krstaškim ratovima, templarima, osvajanjima, borbom za moć u ime viših ciljeva. Gral kao „odjek” u srpskoj epskoj poeziji kosovskog kruga. Savremena tumačenja („Sveta krv, sveti gral”), novo vrednovanje u popularnoj kulturi (filmovi o Indijani Džonsu, popularnost romana Dena Brauna, razne teorije zavere)...

II.3. Kosovski/vidovdanski mit i njegovo reaktiviranje u kriznim vremenima

Istražiti jedan od najznačajnijih nacionalnih mitova. Stvaranje kulta po ugledu na Hristovo stradanje. Različita vrednovanja u crkvenom kanonu i epskoj pesmi; mirovanje i reaktiviranje tokom istorije. Različita tumačenja u različitim kulturama. Od motiva Lazarevog izbora „carstva nebeskog” do mita o

„nebeskom narodu”. Kada kosovski mit postaje vidovdanski mit?

II.4. Koreni antisemitizma, „Protokoli sionskih mudraca” i Holokaust

Istražiti poreklo neprijateljstva prema Jevrejima tokom srednjeg veka, uzroke za progone, mit o okupljanju 12 jevrejskih plemena (reka Sambation); kako je roman fiktivnog sadržaja doveo do stvaranja lažnih „Protokola Sionskih mudraca” koji su, u daljem uzročno-posledičnom nizu, stvorili antisemitizam i doveli do genocida u Drugom svetskom ratu. Istražiti prisilne migracije Jevreja.

Pre pristupanja projektnim zadacima učenici mogu da se upute u preliminarna istraživanja istorijata i ideje pojava antisemitizma i Holokausta i da jedni drugima prezentuju rezultate svojih istraživanja. Čitanjem literature na koju bi ih uputio nastavnik, pretraživanjem građe na internetu ili istraživanjem na terenu u skladu sa mogućnostima i specifičnostima sredine u kojoj žive (poseta sinagogi, različitim muzejima, kulturnim centrima, Jevrejsko groblje u Beogradu...) učenici treba da dođu do osnovnih ili proširenih saznanja o tome da je antisemitizam mržnja prema Jevrejima; više ili manje sistematizovan skup antijevrejskih osećanja, raspoloženja ili praktičnih mera. U konkretnom obliku, to je društvena i politička agitacija protiv Jevreja i diskriminacija Jevreja, bez obzira da li se odvija mimo zakona ili je propisana zakonom. Treba da ustanove da su Jevreji često proganjani iz različitih, najpre verskih, razloga. U 1. veku nove ere trpeli su sankcije kao monoteisti koji nisu hteli da se povinuju carskom kultu. Poželjno je da se upoznaju sa čitavim nizom propisa i restrikcija u srednjem veku koje su nametnule Jevrejima samo određena zanimanja, a potpuno zabranile posedovanje zemlje. U 12. i 13. veku Jevrejima je zabranjivano da žive zajedno sa hrišćanima. Učenici mogu da utvrde kako su formirane zatvorene gradske četvrti (geta) za Jevreje, čime je dovršena

i njihova fizička izolacija. Potrebno je i da obrate pažnju na procese iseljavanja i proterivanja Jevreja iz pojedinih zemalja, što je dovelo do njihovog pomeranja prema istoku Evrope. Predmet analize može da bude situacija nastala po završetku verskih ratova i sa porastom verske trpeljivosti, kada su se Jevreji ponovo naselili u onim zemljama iz kojih su ranije proterani. U prvoj polovini 19. veka sve evropske zemlje dale su Jevrejima jednaka građanska prava (Rusija tek početkom 20. veka). Istraživanje treba da dovede do zaključka da formalna emancipacija nije značila stvarni prestanak antijevrejskih osećanja. Budući da su Jevreji često bili uspešni kapitalisti, kombinacija klasne mržnje, religiozne netolerancije i zaslepljenog nacionalizma bili su osnova antisemitizma u budućem periodu.

Druga etapa istraživanja treba da bude usmerena na opisivanje i razumevanje najstrašnije forme i razmera koje je antisemitizam dobio u nacističkoj ideologiji, politici i praksi. Učenici se upoznaju sa činjenicama da je nemački fašizam usvojio antisemitizam kao jedan od osnovnih elemenata svog pogleda na svet i da je antisemitizam postao zvanična državna politika, kao i da su nacisti proglasili Jevreje nižom rasom i stavili ih van zakona, te da od 1933. nacisti počinju sa masovnim progonima, pljačkama i uništenjem Jevreja. (Prema R. Hilbergu, odnos

prema Jevrejima se tokom istorije menjao: od stava vi ne možete da živite među nama kao Jevreji (koji je bio prisutan u Evropi tokom 14. 15. i 16. veka), preko stava vi ne možete da živite među nama (koji je bio prisutan tokom narednog veka), kulminirao je u stavu vi ne možete da živite! (koji je prihvaćen tokom nacizma)).

Druga grupa učenika (ili druge grupe učenika) istražuju pojam Holokausta kao naziva za sistematski planski državni progon i genocid nad oko šest miliona evropskih Jevreja tokom Drugog svetskog rata, koje su počinili nacistička Nemačka i njeni saradnici. Istražujući literaturu upoznaju se sa podacima da se taj progon razvio u upotrebu odreda smrti i koncentracijskih logora kao masovnih i centralno organizovanih pokušaja da se usmrti svaki pripadnik jevrejskog naroda. Učenici povezuju da su osim Jevreja, sistematski istrebljivani Romi, Sloveni, kao i različite društvene grupe: hendikepirane osobe, duševni bolesnici, homoseksualci, politički protivnici, poljski i sovjetski ratni zarobljenici... i razumeju da je to bilo to ostvarenje jedne monstruozne zamisli zasnovane na pohlepi i samoljublju, iz koje je proistekla zverska mržnja prema svemu što je različito. Zaključak treba da bude da se zapravo sve predrasude, mržnja i sprovođenje Hitlerove genocidne politike podvode se pod jedan pojam – Holokaust, koji fundamentalno negira temelje civilizacije. Učenici treba da razumeju činjenicu da je posle propasti nacističke Nemačke antisemitizam diskreditovan i kao doktrina i kao politika, najoštrije osuđen, i moralno i sudski, ali da, ipak, time nije i nestao jer se javlja i u savremenom društvu, u raznim oblicima, bezmalo svuda gde se javlja i netolerancija. Učenici u okviru projektnih zadataka mogu da istražuju: Prisustvo fašističkih i antisemitskih grafita u njihovom okruženju; da anketiraju sugrađane o antisemitskim stavovima, npr. „bolje je nemati posla sa Jevrejima”; hrišćanske mitove o Jevrejima kao satani, antihristu, vešcu, liharu i ritualnom ubici; proterivanje Jevreja iz Španije 1492; prinudna preobraćanja; Šekspirovu dramu „Mletački trgovac” 1596/1600 (tekst ili film, uz pomoć nastavnika srpskog jezika i književnosti, engleskog jezika; antisemitizam u umetnosti (slikarstvu, hramovima i crkvama u srednjem veku, uz pomoć nastavnika likovne umetnosti); lik Jevrejina u srpskoj književnosti, šta je to „Čivut”; stvaranje lažnih „Protokola sionskih mudraca”; kako se antijudaizam preobratio u antisemitizam, kako je menjao forme – od verskog, preko ekonomskog, političkog, rasnog, do eliminatornog; da li je opravdano reći da je antisemitizam „najstarija i najduža mržnja” (Vistrih); simboliku, značenje i funkciju antisemitskih i pronacističkih propagandnih plakata; smisao izraza koji odražavaju nacističke stavove i nacistički pogled na svet: „krv i tlo”, „životni prostor”, „rasa”, „arijevska rasa”, „konačno rešenje jevrejskog pitanja”, „selekcija”, „specijalni tretman”, „oslobođen od Jevreja”, „Kristalna noć”, „eugenetski projekat”, „program eutanazije”, „Prolećni vetar”, „Praznik žetve”; „Kristalna noć” i njeno značenje („Tamo gde spaljuju knjige, na kraju će spaljivati ljude”);

Nirberški zakoni 1935. i Namberški procesi 1945/46; šta je to Poricanje, negiranje ili odricanje Holokausta, kako se tretira; uz pomoć nastavnika filozofije mogu da ispitaju teze: „Uverenja počinilaca, njihova osobena vrsta antisemitizma --- bila su najvažniji i neophodan izvor njihovog delanja i moraju se nalaziti u središtu svakog objašnjenja o njima: pošto su uzeli u obzir svoja uverenja i moralna načela i zaključili da je masovno uništenje Jevreja ispravno, počinioци nisu želeli da kažu ne”. (Goldhagen); kako je Holokaust bio „tehnološko dostignuće industrijskog i organizaciono dostignuće birokratskog društva” (Brauning); kako „civilizacija stvara i sve više snaži ono što je civilizaciji suprotstavljeno” (Adorno); zašto je „koren genocida u vaskrnuću razjarenog nacionalizma” (Adorno); da li su „civilizacija i divljačka okrutnost antiteze” (R. Rubenstein); je li Holokaust „civilizacijski” ili „anticivilizacijski” (zlo)čin?; šta je čovečnost i napreduje li čovečanstvo?

Bavljenje ovom temom će kod učenika razviti svest o tome da antisemitizam, ksenofobija i različiti oblici mržnje u savremenom svetu mogu voditi ponavljanju zločina; doprineti negovanju vrednosnog sistema prema kome Holokaust predstavlja civilizacijski gubitak; učenici će razumeti opasnost širenja „teorija zavera” i objašnjavanja predrasuda – upućivanjem na predmet predrasuda: „Ako želite da shvatite rasizam, proučavajte belce, a ne crnce. Ako želite da razumete mizoginiju, proučavajte muškarce, ne žene. Ako želite da shvatite antisemitizam, proučavajte ne-Jevreje, a ne Jevreje” (Vieseltier). Bavljenje ovim fenomenom može imati veliki značaj u kontekstu obrazovanja za mir, razvijanja građanske odgovornosti, učenja o ljudskim pravima i poštovanja različitosti u pluralističkom društvu.

II.5. Romi

Kulture na točkovima (Od Indije do Južne Amerike) – upoznavanje sa migracijama Roma. Narod koji nije vodio nijedan rat – na koji način su Romi ostvarivali suživot sa drugim narodima. Romski praznici – Mama Bibija, Đurdevdan, Alidun, Vasilica... Brojnost, mesto i uloga Roma u različitim zemljama. Bajke, priče i običaji Roma. Romi, narod pesme i veselja – romska muzika i šale („Džikaj e manušesko čikat asal, džigote leske čarani phabol” – „Dok se čovekovo čelo smeje, sijaće i njegova zvezda”). Tajni znaci Roma. Magija u romskoj kulturi. Rom znači čovek – sistem vrednosti u kome postoje samo ljudi. Romi u srpskoj kulturi: kako su naši pesnici i pisci predstavljali Rome u svojim delima. Šta znamo jedni o drugima?: istraživanje na temu koliko poznajemo naše romske sugrađane i koliko oni poznaju nas.

Zločini protiv Roma

Svakodnevno nasilje nad romskom populacijom. U kojim zemljama su Romi bili najugroženiji i zašto? Konačno rešenje za Rome u Drugom svetskom ratu. Norveško rešenje u 20. veku – oduzimanje romske dece i prisilna sterilizacija žena. Nasilje nad Romima u Centralnoj Evropi. Prve žrtve streljanja u Kragujevcu 1941. g.; Da li postoji zemlja u kojoj su Romi građani prvog reda? Kako je nastao „Garavi sokak” Mike Antića. Šta je anticiganizam? Da li su i koliko u našoj zemlji Romi ugroženi: uporedna analiza kvaliteta života i mogućnosti Roma i pripadnika ostalih nacionalnih zajednica (životni vek, nivo obrazovanja, profesionalna delatnost...).

II.5. Šintoizam i moć u Japanu

Istražiti osnovne postulate šintoizma, vrednosni sistem koji je izgradio. Zašto je šintoizam bio državna religija? Zbog čega se nije proširio na druge narode? Kakva je uzajamna veza sistema vrednosti u Japanu i šintoizma?

II.6. Zašto je hinduizam/budizam popularan u savremenom potrošačkom društvu?

Ovo istraživanje sigurno ne može ponuditi naučno potkrepljene zaključke, ali se može raditi kao niz pojedinačnih analiza slučajeva. Šta je to u hinduizmu/budizmu prijemčivo za savremenog čoveka koji živi daleko od prirode u velikim gradovima? Da li je reč o pomodarstvu (popularnoj kulturi, površnom prihvatanju samo nekih oblika verovanja)? Zbog čega je meditacija postala terapijska tehnika?...

II. 7. Političko hrišćanstvo – evangeličke zajednice u SAD

kao politički faktor; dinamika odnosa nacionalizma, globalizma i pojedinih crkvenih grupacija (katolička desnica i fašizam, pravoslavni nacionalisti i šovinizam, protestantska desnica i rasizam).

II.8 Estetika u službi moći. Na koji način je putem umetnosti (film, pozorište, književnost, slikarstvo, arhitektura)

vršeno širenje ekspanzivnih i ideoloških vrednosti. Kolonijalna književnost u Velikoj Britaniji. Arhitektura nacističke Nemačke (Alfred Šper). Spomenici socijalističke Jugoslavije. Plakat u SSSR-u.

Nastavnik treba da skreće pažnju učenicima da oni, baveći se poređenjem različitih verskih zajednica, uočavaju razlike u sistemu verovanja, istražuju geografsku rasprostranjenost, međusobne odnose, kao i uticaj verskih zajednica, njihovih uverenja i aktivnosti na savremena geopolitička dešavanja.